

УДК [81:001.4]:001.5

ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОСОБЛИВА ТЕРМІНОСИСТЕМА

Юлія Мазуріна

здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем зі спеціальності
035 Філологія Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: Mazurina.YO@pdpu.edu.ua

Наталія Павленко

здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем зі спеціальності
035 Філологія Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: Pavlenko.NI@pdpu.edu.ua

Юлія Степова

здобувачка вищої освіти за другим (магістерським) рівнем зі спеціальності
035 Філологія Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
e-mail: Stepova.YO@pdpu.edu.ua

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальній лінгвістичній проблемі вивчення терміносистем. Зокрема розглядається приклад комплексного вивчення терміносистеми англійської фонетики. Основними обговорюваними питаннями є: проблема наукового підходу до вивчення лінгвістичної термінології, встановлення ключових критеріїв відбору матеріалу для термінологічних досліджень та вибір застосованих загальнонаукових та лінгвістичних методів дослідження.

Ключові слова: лінгвістична термінологія, терміносистема англійської фонетики, науковий підхід, критерії відбору матеріалу, методи дослідження.

Вступ. Актуальність теми дослідження. Вивчення особливостей формування та розвитку предметно та понятійно орієнтованих термінологічних систем є на сьогоднішній день однією з центральних проблем у мовознавстві. При цьому особливий інтерес для лінгвістів-термінознавців представляють широкі відкриті терміносистеми (метамовні конструкти), у рамках яких відбувається взаємодія загальнонавчаної, загальнонаукової та вузькоспеціальної лексики. Дослідження термінологічної лексики у діяхронічному аспекті дозволяє встановити резерви мови, за рахунок яких відбувається розширення її повноважень у сфері номінації.

Стан наукової розробки теми дослідження. Значний теоретичний та практичний внесок у дослідження лінгвістичної термінології різних галузей знання і діяльності людини зробили такі вчені: Л. Алексеева, Ю. Апресян, І. Бауберг, Є. Беляєвська, В. Березин, С. Бук, В. Бялик, М. Вайнштейн, С. Вовчанська, І. Волкова, М. Володіна, О. Герд, Б. Головин, С. Гриньов, Л. Гузенко, А. Д'яков, В. Єрмакова, Т. Журавльова, Л. Капанадзе, С. Каразіна, Т. Кияк, І. Кочан, М. Кочерган, В. Левицький, В. Лейчик, О. Мартиняк, Т. Михайлова, Е. Накало, Г. Наконечна, Ю. Перхач, Р. Піотровський, Є. Попов, О. Реформатський, О. Ріби, Ю. Степанов, Л. Ткачева, Л. Томіленко, О. Хаютин, С. Шелов, Б. Шуневич та ін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб виявити сучасні тенденції розвитку лінгвістичної термінології як особливого різновиду терміносистеми. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати специфіку терміносистеми фонетики англійської мови;
- визначити основні засоби та способи терміноутворень, що застосовуються в рамках досліджуваної терміносистеми;
- встановити ступінь формальної та смислової відповідності між аналогічними одиницями.

Матеріали дослідження. Матеріалом дослідження слугували англійські фонетичні терміни та їх перекладацькі відповідники в українській мові.

Методи дослідження. У роботі використано методи лінгвістичного і порівняльного аналізу та теоретичного узагальнення. Для цілісної інвентаризації та систематизації аналізованого матеріалу

було також застосовано описовий метод і метод словникових дефініцій.

Результати та дискусія. Терміносистеми фонетики у широкому сенсі цього іменування формуються на правах складової частини метамови лінгвістики і включають термінологію більш вузьких і, отже, більш спеціалізованих розділів, якими є історична фонетика, практична та теоретична фонетика, фонологія, інтонологія, акцентологія та ін. Термінологія, що використовується перерахованими вище розділами, частково представляє собою специфічний термінологічний апарат певного наукового спрямування у складі фонетики, частково носить міжсистемний характер, оскільки використовується не в одному, а у декількох розділах фонетики.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки широкого поширення набув системний підхід до явищ, що вивчаються. Основи системного підходу, інакше званого загальною теорією систем були закладені в 40-ті рр. XX століття австрійським біологом Л. Бергаланфі (Горпинич, 2004).

Згідно з одним з визначень, кожна система являє собою безліч взаємозалежних та взаємодіючих елементів. Загальна теорія систем вивчає системні об'єкти, як у природі, так і у суспільстві. Найважливішими поняттями загальної теорії систем є поняття елемента (компонента), структури (методи організації системи, схеми взаємовідносин між елементами систем), зворотний зв'язок і членування великих систем на малі (ієрархічний принцип побудови).

Щодо цілей даного дослідження системний підхід передбачає аналіз термінологічної лексики як особливої знакової системи з урахуванням наявних у ній ієрархічних зв'язків, комплексний розгляд термінології як спеціалізованого пласта лексики у трьох аспектах: у семантиці (ставлення знаку до позамовної дійсності), у синтактиці (відносини знаків між собою) і в прагматиці (ставлення знаків до тих, хто ними користується). Згадані вище області моделюються системами понять, які, з одного боку, є елементами певної теорії (концепції) даної галузі, а з іншого боку, експлікуються у двох напрямках — у сукупності цих визначень понять та в сукупності термінів. Таким чином, система понять (разом із системою визначень цих понять) є логічною моделлю спеціальної галузі знань чи діяльності, термінологічна система (терміносистема) — мовна модель цієї галузі.

Розглянута терміносистема англійської фонетики є до певної міри сформованим метамовним конструктом. Явним доказом цього може бути реалізація основних умов, що пред'являються до формування терміносистеми. До цих умов можна віднести (Горпинич, 1999):

- 1) наявність спеціальної області (області англійської фонетики), що має достатньо чітко окреслені межі;
- 2) наявність системи загальних понять, що відносяться до цієї галузі (так, фонетика має сформований понятійний апарат);
- 3) наявність досить суворої теорії (концепції), що описує цю область, так що система понять повністю входить у цю теорію;
- 4) наявність певної природної мови, що склалася в рамках спеціальних цілей, лексичні одиниці яких можуть бути використані для позначення понять (об'єктів та їх ознак) даної системи понять.

Будучи одним з видів абстрактних систем, будь-яка терміносистема, і терміносистема фонетики в тому числі, має ряд ознак, які можуть бути визначені як загальносистемні, логічні, лінгвістичні та моделеутворюючі.

До загальносистемних ознак терміносистеми належить її цілісність. Важливим критерієм виокремлення цієї ознаки є включення до терміносистеми всіх необхідних та/або достатніх елементів спеціальної області. Релевантним критерієм визнається також завершеність як критерій оцінки цілісності та відповідності суми частин цілому. У випадку з терміносистемою фонетики у ролі таких елементів виступають складові терміни системи, які мають у своїй сукупності дати повний опис цієї галузі лінгвістики.

До інших важливих системних ознак терміносистеми можна віднести до її відносну стійкість. Так, терміносистема фонетики відображає систему існуючих поглядів конкретної галузі лінгвістики, що встановилася на певному етапі, або систему основних критеріїв, що відображають найважливіші об'єкти, поняття, методи, залежності, що фігурують у цій галузі. Крім того, терміносистемі властива статичність, яка водночас має відносний характер, оскільки поява нових наукових даних дозволяє постійно доповнювати терміносистему новою термінологією. Тому можна стверджувати, що терміносистема фонетики характеризується ступенем відкритості.

Основною логічною ознакою терміносистеми є її структурованість. Існує дуже мало терміносистем, що мають лінійну однорівневу

структуру. Найчастіше предметом вивчення вчених-термінознавців є терміносистеми, які мають багаторівневі ієрархічні структури, де назви частин підпорядковуються назві цілого та існують зв'язки щодо суміжності (Дудок, 2006).

Логіко-лінгвістичною ознакою терміносистем є їхня зв'язність. Слід зазначити, що зазвичай розрізняють змістовно-мовну та формально-мовну (лінгвістичну) зв'язність. Змістовно-мовна зв'язність виявляється в існуванні логічних зв'язків, що мають місце між одиницями терміносистеми, таких як гіпо-гіперонімічні відносини, відносини цілого і частин, діагональні зв'язки, відносини об'єктів та їх ознак.

Змістовно-мовна зв'язність терміносистеми реалізується у різних проявах формально-мовної, інакше — лінгвістичної зв'язності. Одним із наочних засобів реалізації такого зв'язку є утворення термінів — похідних та складних слів з урахуванням вихідних кореневих слів: *palate* — *palatal* — *palatalization*; *vocal* — *vocalic* — *vocalism* — *vocalization*. Сюди належить мовне вираження таких зв'язків, як антонімія (*adhesive sounds* — *inadhesive sounds*), *спадація* (*back vowel* — *back advanced vowel*). Похідні та складні терміни можуть виступати й у вигляді словосполучень: *plosion* — *lateral plosion*.

Таким чином, у терміносистемі проявляються різні аспекти системності: мовні, логічні, системні, можливість реалізації яких у комплексі свідчить про те, що терміносистема є мовною моделлю певної спеціальної області.

Аналіз терміносистем окремих областей знань та діяльності дає можливість побачити, що ці терміносистеми, як правило, мають складну структуру. До їх складу входять різноманітні групи термінів, що розрізняються відносно понять, що позначаються за формальними ознаками, за місцем в терміносистемі, що є предметом аналізу. У зв'язку з цим під час аналізу терміносистем можна застосувати як мінімум три підходи: логічний, лінгвістичний та власне термінознавчий.

Логічний підхід до складу терміносистеми дозволяє виділити терміни, що позначають основні, похідні та складні поняття відповідної системи понять. Цей поділ задається об'єктами певної області та теорією (концепцією), що лежить в основі системи понять (Єрмоленко, 2016).

Лінгвістичний підхід до терміносистеми дозволяє показати, якими лексичними одиницями (з погляду їхньої семантики та форми) виражені одиниці цієї терміносистеми. Насамперед слід взяти до уваги, що терміни представлені здебільшого іменниками, однак як окремі терміни та терміноелементи можуть виступати прикметники, дієприкметники, дієслова та прислівники. У разі використання іменників це — імена загальної абстрактної та конкретної семантики. Як терміни виступають прості (кореневі), похідні, складні слова, вільні словосполучення, зазвичай атрибутивного типу з їх короткими варіантами тощо.

І, нарешті, третій підхід до розгляду терміносистеми можна назвати власне термінознавчим. Це є синтез логічного та лінгвістичного підходів. Суть термінознавчого підходу під час аналізу терміносистем у тому, що він демонструє ставлення терміну до терміносистеми, показує місце тієї чи іншої одиниці у відповідній системі термінологічних одиниць.

Існує класифікація термінологічних одиниць (Жайворонок, 1998):

1. Основні терміни. Ці термінологічні одиниці є ядром терміносистеми та позначають основні, головні поняття системи понять певної галузі знань і/або діяльності. Такі терміни називають також «ядерними термінами» чи «термінами-домінантами». Так, у фонетиці до таких термінів можна віднести слова *consonant*, *vowel*.

2. Похідні терміни. Зміст цих термінів формують похідні поняття конкретної системи понять; похідні терміни позначають видові та аспекти поняття, зіставляються з основними поняттями.

3. Формальної точки зору похідні (видові та аспекти) терміни зазвичай є похідними словами або словосполученнями, при цьому ознака похідності поняття втілюється у певній частині словосполучення чи афіксі. Тим не менше іноді спостерігаються випадки, коли основний та похідні терміни представлені кореневими чи похідними словами; наприклад, у терміносистемі фонетики: *oxytone* — *paroxytone* — *proparoxytone*, *arresting consonant*, *ascending scale*.

4. Складні терміни. Вони номінують складні поняття, що являють собою арифметичну суму принаймні двох основних або похідних понять певної понятійної системи, наприклад: *short sense group*, *long sense group*.

5. Базові терміни. Ці терміни позначають поняття, що використовуються в терміносистемі базових наук, тобто наук та інших галузей

знання, які утворюють фундамент даної галузі знання, наприклад, термін *phoneme* (Мельничук, 1997).

5. Залучені терміни. Вони запозичуються з суміжних областей знання, але є невід'ємною частиною терміносистеми. Залучені терміни можуть використовуватись аналогічно базовим — у складі основних та похідних термінів аналізованої терміносистеми. Наприклад, у фонетиці *contraction* (скорочення м'язів або групи м'язів).

6. Загальнонаукові та загальнотехнічні терміни. Це такі терміни як *law* (наприклад, термін історичної лінгвістики *sound change law*), *system (sound system)* та ін., які, як правило, позначають загальнонаукові поняття, мають однакову семантику у всіх галузях знання, причому конкретизація наявної семантики відбувається на етапі входження загальнонаукового терміна в більш семантично вузьку терміносистему. Прикладом цього можуть бути терміни-епоніми: *Verner's Law*, *Grimm's Law* (терміни історичної фонетики).

7. Так звані терміни широкої семантики — лексичні одиниці (слова), що використовуються в багатьох терміносистемах і змінюють свою семантику, входячи в кожну з терміносистем, зберігаючи лише найзагальніше, нетермінологічне значення. Незважаючи на те, що вони вкрай рідко використовуються без терміноелементів, специфічних для даної терміносистеми і що позначають поняття існуючої системи понять, проте без їх використання не можна сформулювати терміносистему.

Прикладом може бути термін *component* (у фонетиці — один із простих елементів таких складних фонетичних явищ, як тембр фонем, акцентне виділення, інтонація тощо). Отже, термінологічний підхід до терміносистеми фонетики дозволяє виявити її склад та структуру, а також способи втілення цієї структури в ієрархічно вибудовану та системно пов'язану сукупність мовних одиниць.

Іншою не менш важливою проблемою, з якою стикаються дослідники, є точне виділення об'єкта дослідження та продумане узгодження з ним предмета та матеріалу, на якому проводиться спостереження. Відбір спеціальної лексики, що підлягає наступній оцінці та лінгвістичному аналізу, є необхідним попереднім етапом термінологічної роботи та становить одну з найскладніших і досі остаточно не вирішених проблем у термінознавстві (Михайлова, 2007).

Матеріалом для дослідження терміносистем англійської фонетики є терміни фонетики та фонології, що входять у різні одно-, дво-

та багатомовні словники лінгвістичних термінів, етимологічні словники, і навіть науково-теоретичну літературу відповідної тематики. Такий комбінований підхід до вибору джерел фактичного матеріалу дослідження сприяє достовірності та верифікованості результатів проведеного дослідження.

Проблемою, яка потребує свого вирішення, є визначення принципів відбору термінів для дослідження. Для її вирішення відбір термінів здійснюється з урахуванням відповідних критеріїв та вимог, що висуваються до термінологічних одиниць, а саме: 1) термін використовується для найменування понять; 2) термін має змістовну точність, тобто має дефініцію; 3) термін відносно однозначний, або, у всякому разі, прагне до однозначності; 4) термін повною мірою реалізує свою основну функцію — номінативну; 5) термін до відомого ступеня не залежний від контексту, що викликано практичною відсутністю у терміна емоційного, експресивного та модального відтінків у структурі значення.

Сукупність перелічених вище ознак покладено в основу відбору термінів, що здійснюється в цій роботі. На етапі відбору термінологічного масиву для дослідження не менш важливим є вирішення питання, яку частину мови слід вважати терміном. Необхідно відзначити, що на сьогодні ця проблема, як і раніше, залишається не вирішеною через існування великої кількості протилежних поглядів.

1. Терміни-іменники. У взаєминах термінів-іменників як універсальних мовних одиниць розбіжності серед термінологів і лінгвістів виникають мало, оскільки саме ця частина мови реалізує основну функцію терміна — номінативну. Ця функція характерна насамперед для імені іменника та субстантивного підрядного словосполучення. Більшість наукових понять володіють досить високим ступенем абстрактності, і багата семантика іменників дозволяє їм служити разом позначення основного складу понять науки. Основний склад термінологічного списку більшою частиною може бути вичерпаний іменниками, тому що вони мають практично необмежені можливості в плані терміноутворення.

2. Терміни-прикметники. Використання термінів, виражених цим класом слів, також цілком допустимо, оскільки вони мають багаті функціональні можливості в аспектах терміноутворення та терміновживання.

3. Терміни-дієслова. Для мовознавчої термінології вони не типові та легко можуть бути замінені віддієслівними іменниками. Дієслівність як граматична категорія дії в технічній термінології виступає не у формі самих дієслів, які не можуть бути виразником логічного суб'єкта, а у формі абстрактних іменників, що зберігають значення дії, але поєднують його зі значенням абстрактної предметності.

Крім того, при вирішенні питання про ступінь термінологічності дієслів необхідно враховувати також той факт, що в ряді випадків дієслова можуть бути віднесені до термінів конкретної семантики і являти собою не систему понять, а сукупність не пов'язаних між собою найменувань, близьких за номенклатурою.

Таким чином, основу термінологічного масиву для дослідження терміносистеми англійської фонетики у переважній більшості становлять терміни, виражені іменниками, а також терміни, виражені прикметниками, та сформовані на їх основі складові терміни.

Не менш важливою проблемою, яка вирішується під час структурно-семантичного аналізу терміносистем у плані як синхронії, так і діахронії, є визначення методики дослідження. Основні методи, які застосовуються при аналізі термінологічної лексики, продиктовані самим об'єктом проведеного дослідження. З метою комплексного опису терміносистеми фонетики англійської мови у діахронічному аспекті потрібне звернення до загальнонаукових та лінгвістичних методів дослідження, серед яких порівняльно-історичний метод, в руслі якого робиться етимологічний, історико-хронологічний, порівняльно-порівняльний аналіз фонетичної термінології, описовий метод, на базі якого проводиться дефінітивний та морфологічний аналіз, типологічний метод, в рамках якого досліджуються структурно-типологічні характеристики одиниць фонетичної терміносистеми.

Висновки. Прикладне використання перерахованих вище методів дослідження англійської фонетичної термінології дозволяє проаналізувати внутрішні ієрархічні відносини термінологічного простору англійської фонетики, визначити основні засоби та способи терміноутворення, що застосовуються в рамках досліджуваної терміносистеми, встановити ступінь формальної та смислової відповідності між аналогічними одиницями, у споріднених виявити набір засобів, за рахунок яких відбувається розвиток та поповнення термінологічного апарату англійської фонетики, дослідити терміносистему англійської

фонетики щодо дублетної термінології, встановити причини виникнення термінів-дублетів та їх частку у загальному обсязі фонетичної термінології. Це, своєю чергою, дозволяє зробити висновки щодо якісного та кількісного складу англійської фонетичної терміносистеми в цілому та запропонувати стратегію гармонізації та систематизації відповідної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

- Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 335 с.
- Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти. Київ : Вища шк., 1999. 206 с.
- Дудок Р. І. Термін та його структурно-семантичний потенціал. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 119–123.
- Єрмоленко С. С. Из проблем дослідження дейктичної полісемії. *StudiaLinguistica*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 9. С. 142–149.
- Жайворонок В. Термінологія в загальнономовному словнику. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1998. С. 210–212.
- Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 3–19.
- Михайлова Т. Номен у науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2007. Вип. VII. С. 82–86.

LINGUISTIC TERMINOLOGY AS A SPECIAL SYSTEM OF TERMINOLOGY

Yuliia Mazurina

Master Student in Philology, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”,
Odesa, Ukraine
e-mail: Mazurina.YO@pdpu.edu.ua

Nataliia Pavlenko

Master Student in Philology, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”,
Odesa, Ukraine
e-mail: Pavlenko.NI@pdpu.edu.ua

Yuliia Stepova

Master Student in Philology, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”,
Odesa, Ukraine
e-mail: Stepova.YO@pdpu.edu.ua

SUMMARY

The article is devoted to the actual linguistic problem of studying systems of terminology. In particular, the article considers an example of a complex study of the term system of English phonetics. The main issues discussed in the article are the following: the problem of a scientific approach to the study of linguistic terminology, the establishment of key criteria for the selection of material for terminological research, and the choice of general scientific and linguistic research methods employed.

Keywords: *linguistic terminology, term system of English phonetics, scientific approach, material selection criteria, research methods.*

REFERENCES

- Horpynych, V. O. Morphology of the Ukrainian language: a textbook. Kyiv: Academy, 2004. 335 p.
- Horpynych, V. O. Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word work Morphology: teaching. manual for students philol. special higher closing education Kyiv: Higher School, 1999. 206 p.
- Dudok, R. I. The term and its structural and semantic potential. Bulletin of Sumy State University. 2006. No. 3 (87). P. 119–123.
- Yermolenko, S. S. From the problems of the study of deictic polysemy. Studialinguistica. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2016. Vol. 9. P. 142–149.

Zhaivoronok, V. Terminology in the common language dictionary. Ukrainian terminology and modernity. Kyiv, 1998. P. 210–212.

Melnychuk, O. S. Language as a social phenomenon and as a subject of modern linguistics. Linguistics. 1997. No. 2–3. P. 3–19.

Mykhaylova, T. Names in the scientific and technical sphere. Ukrainian terminology and modernity. Kyiv, 2007. Vol. VII. P. 82–86.

Стаття надійшла до редакції 5.07.2022